

A hunyadmegyei erdőhátság.

(Pâdurien.)

(Fölolvastatott a május 15-i illésen.)

Hunyadmegye természeti szépségeit nem először van alkal-mam magasztalólag kiemelni s nem is én lekesedem először classicus földjének változatos alakzatain, nemzeti multunknak megannyi bűszkeségét képező történelmi emlékein; hanem érzi azt a természet minden fogékonyelkű barátja s a hazai történet minden ismerője, kit utja a Maros völgyén keresztül vezet az erdélyi részekbe. Az első erdélyi vasut zámi állomásától kezdve tárul fel az utazó szemei előtt az a változatos panoráma, melyet balfelől jó darabig az Aradmegyéból átcsapó Hegyes-Drócsa ágai szineznek ki, míg tul a Maros átellenes partján jobbunk irányában egy erdőborította hegyláncz törekzik versenyezni e letarolt sziklaalakzatok változataival s majd negédesen odasímul az alatta lágyan tovasurranó szőke hullámokhoz, majd meg ingerkedve vissza-visszalép, hogy annál merészebb szökeléssel, (miként a szerelmes vőlegény) karolja magához a tétova kanyargással magára maradt folyót. E párhuzamos látkép kisebb-nagyobb változattal így tart egészen a guraszádi állomásig, honnan balra medenczsérüleg kitárul az elébb folyvást szük térrre szorított völgy s oda át Dobra közelében Abucsa falunál az elébb kitartó versenytárs szép lassan kezd hátravonulni, mintha restelné, hogy nagy tűz-zel-lobbal megindított párharczában engednie kell.

Alig vonul azonban pár óra tájáig vissza Koszesd falunál, egyszerre megbánja elhamarkodott hátrálását s egy déli irányból jövő vonulathoz csatlakozik, mintha attól remélne uj erőt és segélyt az elébb abbahagyott verseny diadalmas folytatásához. E hegylánc azonban iszonyu mély völgyszakadás mentén ismét csak tovább vonul mind magasabba-magasabba, mignem a Po-jana Ruszka nevű csúcsban több más hegyláncolattal egyesülve beolvad abba a hegycsoportozatba, mely uralkodó góczpontjáról vette nevét. Onnan a mély völgynyilás tulsó oldalán egy másik ág kerül Dobrához, az elébb említett módon kisérve a Marost Vulcsesd Branyicska tájáig, hol a Maros fokterüje felett siet Dé-vának s a várhegyben legészakibb örszemét kiállítva hullámos dombsorrá oszlik. Igy éri el V.-Hunyadot; de ott sem nyughatik meg, hanem átlépve a Cserna keskeny medrért a szilvási gerincz-czel ismét jökora magasságba kűzdi fel magát s az ismeretes hár-

A hunyadmegyei erdőhátság.

szegi völgy éjszakkeleti párkanyaként egész a Vaskapu-szorost alkotó Marmura hegyig nyújtózkodik ki. Az itt vázolt keretet mély völgyek által szabdalt sziklás begyhátak töltik ki, melyek a Pojana Ruszka lábával egyesülve nyugat felé a Teu Ursun át nyújtanak kezet Bisztra, Temes és Maros völgyei között a Béga által megfelezett hegycsoportnak, hogy az már Lugosnál hirtelen dombokká súlyedve, Vinga táján nehány hullámveréssel beolvadjon az Alföld végtelen rónájába.

A hegység főtömege azonban, mint természetes, kikerekített egész kizárolag Hunyadmegye határain belül terül el s mintha ö is ide vonzódné inkább; jelentékenyebb vizereivel a Cserna, Riu Dobra vagy Batrina s még odább délről a Demszuszi patak-kal kizárolag e megye terein kivánja a növényzetet felüdülni, míg nyugat felé a Ruskiczán kívül csupán apró csermelyeket küld a lumkányi völgyben csörtető Bégába.

A begység derekához keleten Lindzsina és Felső-Szilvás magaslataival még egy külön mellékág is csatlakozik, mely egy oldalcsapással elebb odatoppan a Retyezatról szilajul alácsörtető Lapuzsnyik elő s azt a Sztrigy medrébe vezeti, azután pedig a főcsoportozat harántos völgyei előtt a Cserna és Sztrigy tág völgy-teknőibe ékelik be magát, míg nem Barcza-Szt.-Andrásnál, illetőleg a történelmi nevezetességű piskii térnél épen az indóház táján teljesen meg nem lapul. E hegyláncszal épen járulékos voltánál fogva jelen értekezésünkben annyival kevésbé szándékozunk foglalkozni, mert morphologiai, vagy geobectonicai szempontból is kevés érdekest nyújt. Magassága átalában jelentéktelen, csupán az 1500 lábig (1474' Haur) emelkedő szilvási hegység táján ölt határozott, de csak gyér, nyír, bükk és tölgyből álló erdős jellegeit, míg egyebütt, ki a hegyhárig minden tért a szorgalmat szántó-vető foglal el, az oldalborpadások diluviális lerakodásában ősrégi hínrével bíró szőlőket (Mácsó, Oklos) lenne a völgy áradványi rétegében meg dus szántókat művelve, míg a faluk jobbadán a neogen emeleten sorakoznak terjedelmes gyümölcsültetvényekkel. Palaeonthologai szempontból egy pár európai hírű lehelyet dicsekedhetik a hegylánc; mert itt találjuk Bujtor és Batiz határában a Hörnes és Neugeboren által még az ötvenes években kiaknázott neogen kövületeket.

Magá a főhegység szintén meg van áldva hasonló kövületekkel s a Dobra megett fekvő Felső-Lapugy szakkörökben még nagyobb hínrének örvend, úgy, hogy a tudományos központok emberei évről-évre elzarándokolnak ide. Egyébként kereken körül több ponton hagyott hasonló nyomokat hátra az egykori belterem s idevonatkozólag elég lesz még Száraz-Almási és Rakosdot fellemlítenem. A hegység alkotó közete tulayomólag ősmész és csillámpala. Emez ugyszólva magvát, alapvázát képezi az egésznek, mert a Pojana Ruszka és közvetlen környezete is belőle épült fel s helyenként minden irányban felszinre vergődik azon innen is; jóllehet Runk, Alun és Mestaken irányában délről egészen ÉK-ig az ősmész roppant erővel siet betölteni a legkisebb héza-

got is, csupán a patakoknak engedve szabad közlekedést a vár-szerűleg körülzárt csillámpala hegytőmeghez. A széles határővek kiegészítő tagjául Rákospad, Magyarosd mellett krétaképlet csatlakozik egészen Déva tájáig, míg onnan a bátyai patak felé felváltva krétaképződvény trachyt-basalt folytatják csillámpala fekvétekkel a lánczolatot egészen a batrini patakig, melyen tul a csillámpala ismét régi örökké jut.

A petrographiai részletezést így több vonásában megérintve, némi leg képzetet alkothat az olvasó az itt tárgyal begy whole portázat domborzati viszonyairól, mert még a mész a maga szaggatott, hanyathomlok egymásra tornyosuló szírtes alakzatait itt is megtartja: addig a csillámpala-, gnájsz- és agyagpalából álló begyek jelentékenyebb magasságuk dacára az emberi munkásságnak háládatosabb szinterű kinálkozó hullámzatos szelid hajlású vidéket képeznek, melyeken kisded falukat ülnek körül a szántóföldekkel váltakozó hegyirétek és bükkerdők.

E 24 □ mfdnyi hegyvidék népessége alkotja a hunyadme- gyei Erdőhátságot (Pădurien). Lakosságának népriséletét, szokásait a civilisatio minden nivellirozó terjedése sem fenyegeti egy-hamarjában felsorgatással, mert még csak egy középzsérű közlekedési utvonallal sem köti össze sziklaerősségüköt a művelt világgal s teljes elzárkozottságukban a szó szoros értelmében megkövesedve őrzik százados népétlüköt. Bátran elmondhatjuk róluk, hogy kőkorszakot képeznek korunk haladottságával szemben, oly primitív látkörben mozog egész életsolyamatuk s oly kevésre veszik igénybe a XIX. század nagyszerű vívmányait, népboldogító újításait. Ide még a közoktatási törvény világító sugarai sem hatolnak be egyhamarjában, mert olyan osztály, a mely a népnevelésnek még egyebütt is nélkülözhette lenne jötevő napja, itt egy-átlán nem fejlődött még ki s az irni és olvasni tudók rovatába a falusi popák szerényigényű rendjén kívül csupán az érdővédelemmel megbizott személyzet nemely tagja tartozik. A többi árkadiai egyszerűségében vajmi keveset töröklik az írás és olvasás mesterségével s összes szellemi tevékenységét alig terjesszü tul a minden nap megélhetés hétköznapi gondjain.

De mielőtt magával a néppel közlelebből megismerkedések, fordulunk inkább valamelyik közlekedési vonathoz, hogy általánosságok helyett kissé betekinthessünk a sajátos hegyvilág töröklegébe. A legalkalmasabb közlekedési vonal Dobráról, Dévről és Hunyadról nyilik. Amott a Riu Batrini az utmester, mert rajta kívül a nép, az istenadta népe bizony édes keveset töröklik a «vármegye munkájával», mint a régi constitutionális világban neveztek az ut-munkát. A patakok tehát megegyengeti a maga utját; de nem azért, hogy emberei is használ vegye, mert görkővekkel sziklatuskókkal ugy teleszöri a környékét, hogy gyalogszerrel is alig botorkálunk át azokon. A másik vonal Dévről Vulszcsesdig a jó karban álló országuton vezet s ott egy szűk völgybe mélyedve bucsút mondhatunk az «utas» világnak, mert mindjárt jó meredekre dült hegy terpeszkedik előn, de annak tetejéről

A hunyadmegyei erdőhátság.

Elvezetes kilátás nyilik a Maros terére, s egymás mögül fölágaskodva utunk irányában a hegység párhuzamos vonulatai tárulnak fel, a Maros teréről, melyek eleinte Ny-ÉK, azután Ny-K irányban sorakoznak s a kincstár által jól gondozott bükk és csererdők koszorujában pompáznak mindenfelé. A harmadik és legjártabb vonal Hunyadtól nyugatra Zalasd felé, vagy kocsival lekerülve Teleknek tart. A zalazdi ut rövidebb, de csak is lóháton ajánlatos s a kaszabányai hegygerinczen szintén az előbbihez csatlakozik, mely Hunyadtól a Cserna sziklamedrébe halad Telekig s ott tér át a runki patak mellé. Jobbra balra termes mésztombök emelik fel időrongálta ormaikat s rajtuk megannyi ékitmény gyanánt galagonya, benge és törpe cserbokrok vonták meg magukat, míg hasadékaikból tavaszi időben illatos ibolyák, nefelejsek, bárány pirosítók, kacskanyakok, moh- és páfrányfélék lengnek szerteszét.

Telek falunál a Cserna jobb és balpartján egyaránt feltűnnek a »brassai bányatársulat« birtokában levő vasbányák, melyek csak előhirnökei a hegység zömében bennebb létező óriás vastelepkeknek.

Egy kis mezei kapun búcsut intve a sebes Cserna tág völgynyilatának, keskeny sziklaszorosban találjuk magunkat, hol a szilaj zuhogással csörtető runki patak medréből erőszakkal kellett a szekérutat megkaparitani. Fejünk felett komor szirtfalak óriás függönyként ereszkednek alá, mintha elakarná rejteni szemünk elől a zizzugos szítdarabokat, melyek minden perczben lezuhánással fenyegetik a természet csendjének vakmerő háborgatóját. minden fordulónál uj és még eredetibb kép fogad. Itt hatalmas bástya, rondella sor lep meg; amott a tajtézkő patak tulsó oldalán óriás cathedra mered ki, csupán szónokára várva, míg mellette egész szoborkiállítást rendezett a vihar szeszélye. Most hirtelen meredek sziklafal lép a kristály-tiszta viz utjába, de ezeket könnyed szökeléssel kikerüli s moszatos arabeskkekkel rajzolja teli, mint valami szilaj gyermek. Majd önmagával kergetősdít játszva sziklalépcsőkről veti le magát, alant ezer darabra törve tiszta habjait mint valami üveg lemezt, hogy a kiváncsian betekintő napsugarat is szívárvány szinekre nyalábolja. Itt simára csiszolt kölapon siklik át, finomul bezománczolva azt, ott kis medencébe gyűjti vizét, egy perczre abbanhagyva habzó zuhogását, de a másik pillanatban vad örvénybe zuhan alá ismét iszonyuan örvénylő morajával százszoros viszhangra riasztva a reábámuló komor szirteket. Fejünk fölé közbe-közbe sötét sziklaív bajlik, melynek mohfedte silány talajában ágas bogas gyökerek kapaszkodnak meg sajátos rojtozatot alkatva csüngő gyökérrostjaiból, míg oldalairól májusi időben a syringa vulgaris illatos virágja leng felénk a patak bűs párája által keltett lágy fuvalmak szárnyain. Valami kimondhatatlan kéjes érzettel szemléljük ez erdönyi tömegben előforduló cserjét, mely egyessével is üdítő illatárt terjeszt kertjeinkben, itt pedig fel a Runk faluig borítja a jobb oldala kopár mészsziklákat. Közbe-közbe csak a berberis vulgaris kánya és ostormén bangita, jókori juhar,

som, mogyoró fogódnak kigyöként kanyargó gyökerökkel a gyér tevelénybe, míg Govasdia közlekedését terebélyes diósák hirdetik.

Mikor ugyanis azt hinnök, hogy már pásztorembernél egyéb isten képére teremtett lénynyel össze sem hozhat a gondviselés: egyszerre csinos úri lak s egy hegyi kápolna közül a sziklahátkon elszórt házcsoport mutatja, hogy itt fejlettebb élet honol s a világ zajától félrevonultan, egy mozgalmas ipartelep vonta meg magát. Ez Govasdia (kaszabánya Sensenhammer) mint-hogy korábban itt, valamint az út mentén V.-Hungiad felé még több ponton virágzó ásókapa-gyártás folyt. Ma már magánvállalkozásra van bízva az üzlet emez ága s az állam csupán vastermelésre és érczárúk lehető szerény mérvű nyerésére szorítkozik.

Maga a vasbánya még egy órányira esik Govosdiától, Gyálár falú mellett, egy jókora hegycsúcs tetején, melynek nyakára egy kanyargós ösvényen jutunk. A falu Hunyadtól 8, Déva Piski vas-pálya állomásuktól 16 kilometernyire fekszik, s alatta a hegyet csupa vasköülep képezi, mely kelet és nyugot felé több mérföldnyi távolra lép fel a kristályos pala és az ösmész érintkezési síkjában s itt idáig 160 méter vastagságban van feltárva. E vastelep legnagyobb részét körülbelül 1.080.000 □ méternyi kiterjedésben a bányakincstár bírja, melynek képviselője (vasműhivatali főnök) a völgyben lakik, míg ide fenn egy bányatiszt vezeti a munkálatakat. Az ülep kitöltésében barna (limonit) és veres vaskő (hematit) majd vastartalmú mész játszszák a fő szerepet. És ha a telep érczeinek csak 50% -át veszszük is kohászilag feldolgozhatónak, holott csupán 25% tesz ki szabályszerűleg a meddőközet, még akkor is minden □ méterről 1:70 métermázsa, vagyis az egész 1.080.000 □ méternyi kincstári birtok alatt 1,263.600.000 métermázsa vasérc vár feldolgozásra. Kerekszámban 126 millió tonna nyers vas felett rendelkezik itt a kincstár s 100 évi üzemidényt véve alapul évenként 1½ millió tonna jöhetsz kiaknázás alá. Miután pedig 1 métermázsa nyers vas termelésére 210—230 vagy kerekén 250 kg/m vaskő kivántatik: évente 480.000 tonna nyers vas termelésére van itt kilátás.

De a most fejlesztésben álló szintén alul 80 méternyi mélyre eső altárnánál történt feltárások szerint a vaskőzöm a mélység felé folyvást vastagodik és számításon kívül hagyatott az ide még 6 kilométernyi távolban fekvő aluni 62.000 □ ölj, vagyis 225,581 □ méternyi kiterjedésű kincstári bányabirrok egrészt csekélyebb minősége, másrészt nehezen hozzáférhetősége miatt.

A bécsi főpénzverde chemiai műhelyében végrehajtott elemzés a gyalári vasércit kitüntő minőségét teljesen bebizonyította, mert az eredmény következő: *)

*) Ez adatokat bánya- és vasmű főnök Filtsch Károly urnak köszönhettem, kinek valamint Steiner erdőmester s Terbou Bertalan, Scholtz O. uraknak legít van szerencsém hálás elismerésemet kifejezni az adatok begyűjtése körül nyújtott szíves segédeketőkért.

A Büvöndmegyei erdőhátság.

	I.	II.
Vaséleg $Fe_2 O_3$	74·21	75·24
Mángánéleg	5·06	7·00
Mészéleg	1·75	1·50
Kovásföld	7·15	6·09
Agyagföld	3·50	4·00
Keserföld	0·84	0·56
Phosphorsav	—	—
Kén	—	—
Víz	4·12	4·00
Veszteség (salak)	2·02	0·49
	100·00	100·00
Vastartalma	51·9 %	52·4 %

1865 óta a felsőbányánál kőbánya módra történik a fejtés és a szabad ég alatt feltárt ércztelep falában most kerülnek napfényre azon törpe bányaüregek, melyek néma ajkkal hirdetik a rómaiak, vagy tán épen a dákok bányászati módszerét. Kereken kívül vankondurás módjára alig másfélölnyi mélységben hatoltak alagut-szerűleg mindenütt a termés érczben s mihelyt a mész határát elértek: szépen visszakanyarodva folytatták előbbi munkájukat. Az ilyen körmenetekbe azutáq kutszerű üregeken száltak fel s le s ezeken húzták ki munkájuk eredményét. De mily primitiv lehetett az akkor bányászat, mikor lópor és dynamit nélkül mogyorónyi apróvá kellett mégis darálni az érczet, mert kézisuróikkal nagyobb darabokat nem használhattak fel. E törmelék most is bőviben mutatkozik, sőt pár vaskalapács és véső is hirdeti amaz ezred-éves bányászat minvoltát.

A most fejtett termés vaskoczkákat lóvonatu pályán szállítják az első gursthóhoz, mely az altárna szintjéig tart. Itt találjuk a rómaiak által hajtatott »Barbarat« és a későbbi eredetű »Bánffy« aknát. Mindkettő templomüreghez hasonló óriás üreg a leggyönyörűbb calcitkristályokkal. Néma csodálat fog el, ha a bánya-munkások által különböző irányban meggyujtott máglyák remegő világánál a boltivek óriás méreteire s csillogó érczére tekintünk. Mintha a koboldok világa tárulna fel a szemlélő előtt s az alvilág féltékenyen őrzött drágakövei ragyognának csábítólag alá, egy perczig olybá tűnik fel előttünk a látomány; de a szalmakévék hirtelen fellobbanó tüze nemsokára lohadozni kezd s a kialvósény révedező világa letörli az előbb még tündéries világítás zománczát, hogy a maga egyszerűségében ismerjük fel a már kívül-ről jól ismert vasérczet.

A Bánffy akna egészen olyan módon volt hajtva, mintht sóbányáknál láthatunk; egykor a Barcsayak birtokában volt, kiktől bázasság utján a gróf Bánffyág örökölte. Utóbbi években az államkincstár váltá magához, mert azon sajátságos haszonélvezetést járt e bánya birása, hogy a tulajdonos tetszés szerinti menyiségű érczet termelhetett abból.

Kijöve a Bánffy aknából a bányaöri lakon bőven elláthatjuk

magunkat a barna, vörösvas, vasfényle, vascillám, arragonit stb. példányokkal, melyekhez gyönyörű rhomboedricus és mészpáth-alenoedereket válogathatunk, sőt malachitot is szerezhetünk, bárha ez utóbbi a gyalári vas dicséretére legyen mondva, meglehetős gyér vendég a bányában s így a vas használhatóságának legnagyobb akadálya: a kén, nem bosszantja itt a vásárló közönséget.

A Bánffy bányatorkolat, az alsó tárna szintjén állván, innen csille kocsikra rakodik a vendégsereg s egy ló után egész kocsisorral indulunk az első guritóhoz. A kezdetben lassu jármű ne-hány lépés után vígan nekilodul, úgyhogy páránk alig győz előtte ügelni s mi a 600 méter hosszu keskeny alagutban egész ideges rángással vagyunk kényetlenek fejlünköt ide-odamozgatni a félelmes közetre hajló boltzat durva szirt élei elől. A pálya végéx vaslemezekkel béllet guritó fogadja a kocsi rakományát, mely iszonyú dörex közt teszi meg 70 méternyi önkénytelen légi utját. Alant azután kész vonat várja s ezer méternyire ismét lóvonatu kocsikon röpítik, hogy az előbbi jelenet ismétlődjék. Még két pályarészen ismétlődik ez úgy, hogy összesen 6000 méter pályát fut be az olvasztóba szánt vaskő s a harmadik guritóból egyenest a nagy kemencze sinpárrája jut, ha előbb még be nem viszik a zuzó házba, hol egy locomobil egész kedvteléssel ropogtatja mo-gyorónyi darává a torkába hánnyt martaléket. Télen a nagy hó-suvások miatt a hegyi pálya, mely épen egy észak-déli völgypár-kány oldalába van vésve, teljességgel nem használható s ilyenkor csak a pályaör járja be rideg kötelességből szakaszait, nehogy a jó salusiak a télenél ottáverő sineknek foglalkozást szerezzenek odahaza házuk táján, vagy a saluszeli kovács raktárában. Nyáron azonban regényesnek mondható itt az utazás a gyér nyírfás oldalak hűs árnyában s egész kedvtelje szemléjük az egyenesre véselt sziklák rideg keblére helyezkedett campanulákat, ökörszem napvirágot, ezer jó földdepét s hallgatjuk az alunt csörtető nadrábi patakok mormolását.

A runki és nadrábi patak összefolyásánál komorkodik a nagy olvaszto, körlülvéve az öntőde, gép- és kovácsműhely, salakzuzó szerpöröly épületeitől. Ott sustorékol égő kebele éjjel-nappal szunes-szüntelen, mint a tűzimádók temploma. De az idő hatalma rajta is kifog, vagy felsü tűzével önnönmagát emészti fel s ilyenkor rövid cura alá kell sogni õ kegyelmét, minek mindenkor a környék munkásai adják meg az árat, kiknek éltető eleme, lük-tető ere ez az élettelen moloch. Pedig a bányásznép nagy búsan beszéli el, hogy itt hajdan még szébb Élet volt. 1837-ig Topli-czán is működött egy kohó, de az leégvén, az ide 1806—13. épített olvasztóra maradt az egész munka, hova 1871 óta szállít-ják vasuton az érczet. Nagy hatalom ez itt, mely nélküli műveletlen, vad rengeteg volna az egész vidék, hova legseljebb pásztornép érezné vonzatva magát. Most pedig úgy itt a kohó közvetlen szomszédságában, mint alant a 80 házból álló Govasdián sok jóvaló iparos keresi kenyérét, kiket Stájerország hegyei alól csábított e messzi földre a boldogulhatás vágya s kik itt

A hunyadmegyei erdőhiátság.

nagy részt az oláh címbe olvadtak bc. Ha a vasipar a hatvanas években élvezett lendületet visszanyeri s hazánk közgazdasági érdekeit a közlekedési vállalatok is jobban figyelmükre méltatják s az északnyugati vasut familiaris ágazatai helyett inkább ilyen ipartelepök felvirágzatát szab irányt a szárnyvonalaknak s a felsőmagyarországi előkelő bányák feltékenységének zsíbbasztó hatása megszűnik: Govasdiára virágzó jövő vár, mert kimeríthetetlen érczkészletére ez a kor, mely magát méltán »vaskorszaknak« hivatja, hova tovább mind jobban rászorul. Addig természetesen örülünk kell, hogy a szegény hegyi népnek korlátoló üzeme dacára bő életsorrást nyújt, s azok széntermelését tenyeres és füvarmunkáját valami kétszázezer frt évi forgalommal fizeti vissza.

A vasérc kiolvasztása egy 11 méter magas, két alapjával egymásra helyezett kupból szerkesztett magas »kemenczében« megy végbe. Felső fele melegítő és szenitő tér, lejtője szenitő s ezen alul van az olvasztó ($1000-1700^{\circ}$ C) élegítési tér ($200-2650^{\circ}$ C), honnan a faszennel mészszel, dolomittal s egyéb adalékkal vegyített vasolvadék a »hőd«-be jut, melynek falát hat óránként cyclopsi alakok vasrudakkal átlyukasztják. (Az így nyert nyers vas vegyalkata Kerpelyi jeles selmeczi tanár elemzése szerint következő.

vas	93.621
mangán	0.998
szénsav	0.540
graphit	3.120
kova	1.520
rész	0.099
kén	0.026
phosphor	0.076
Összesen	100.000

Az évi vaskőszükséglet 90 ezer métermázsára rug, miből átlag 40 ezer m. m. nyers és 2000 m. m. öntött vas kerül ki, tehát elijesztkéleg csekély mennyiséggel ahhoz képest a mennyi innen kielőnök. A termelés azonban évről évre fokozatos hanyatlást mutat, mert mik 1873-ban 77.814, 1874-ben 72.412, sőt 75-ben már csak 57.336 mázsa nyers vas termeltetett s annak ára is a beállott üzleti pangás folytán 136.606 fratra súlyedt 311.256 forintról. Ugyanez történt az öntött vas, rud szer és aczél vasra s a termés vaskőbányászatára nézve mondani. (E tekintetben tekintsük át az aradi ipar- és kereskedelmi kamara 1877. évi jelentéséből az eladási árakat:

Bejölli mázsánként:	1873	1874.	1875
1. Vaskőért a bányában	9.3	10.1	11.6
2. U. azért a nagy olvasztónál . .	11.5	14.8	15.1
3. Nyers vasért	4°	2.80	2.40
4. Öntött vasért	7°	7°	6.80
5. Rud vasért	12.20	14.44	13.50
6. Szervasért	23°	22.47	20°
7. Aczélért	12.30	12.51	12°

Látható az eladási árak folytonos kedvezőtlen alakulása, a mire az általános üzletpangás hat kétségtelenül legkedvezőtlenebből. De a termelési költségek felszökkenésének egyik oka lehet a bányahivatal körében csö s kizárolag annak fogyasztási területét képező erdő állabok külön kezelése és átlagos piaci árak szerinti elárusítása. Tudjuk, hogy az erdőgazdaszat egyik hátráltatója az alkotmányos aera előtt épen az volt, hogy az erdőterületek kihasználásánál egyedül a bánya- és kohóüzem szükségletei voltak mérvadók; de ma ép olyan tulzás a legközelebbi piaci ársolyam szerint, állítani meg a szénákat olyan vidéken, hol a bánya az erdőnek egyedül fogyasztja. Az erdők erre gravitáló területeinek tehát kizárolagosan a kohó használatára bocsátása sokat változtatna a mostani kedvezőtlen árviszonyokon, mikor 4 frt. 20 kérte lehet csak elárusítni azon mázsa nyers vasat, melynek termelése 4 frt. Nagy baj az állami kohók anyagi eredményére az is, hogy többnyire ilyen zugokba vannak elrejtve s a hivatali ellenőrzés a közvetlen alkudozást és kalmár szellemet kizárja. Nagyrészt ennek kell tulajdonítanunk az idevaló hamar üzlet felhagyását is. Mig korábban le Hunyadig a két mér földnyi utvonal mentén sűrű egymásutánban következtek a pörölydék, most azok használaton kívül helyeztettek a perintyei kardgyárral együtt s az ilyenmű termelés egy kereskedő kezében összponosul. A tervbe vett második olvasztó felállítása tehát jó soká piium desideriumnak marad.

Jelenleg a nyers vas egy része Budapestre, Bécsbe adatik el (korábban Diós-Győr is jelentékeny vásárló volt); a másik részt a kincstári finomítóba Sebeshelyre, Kudsirra szállítják.

De talán kelletténél többet is időztünk e kies telepnél, pedig utunk nagyobb része még hátra van. Ideje tehát, hogy bucsút vegyünk a govasdiai tiszti kartul, melynek tagjai valódi bányász vendégszeretettel fogadják a látogatót. Hanem az utolsó civilisált telephelyivel együtt bucsút mondunk a kényelmesen járható utnak is s ezen felül csak a patakok áradványi tere, vagy legfelebb egy-egy szénut irányozza léptéinket. A Govasdián alul leírt mészsziklák kitartó állhatatossággal követnek selebb is, csak hogy miig amott az emberi ipar termékei mellett maga a természet is művészsi alkotásaival enyhíté az utazás fáradalmait: erreselé helyilel közzel siralmasan letarolt sziklacsoportok megszabdált bordái disztilenkednek kiáltó színekkel ecsetelve a helyiségek erdőhasználati szabadalmának következményeit. Mindjárt Govasdia felett ilyen kopárrá pusztított dolomit gerinczek emelkednek, mert a falusi nép erdőirtási maniája földdel egyenlővé rombol minden olyan erdőterületet, melyet az erdőbelkülöntési perek csiga járata a tulajdonos kincstár kizárolagos rendelkezési jogából elvon, vagy végre itéletesen a volt urbéresek birtokába juttat. Még jó szerencse, hogy a Syringa Józsi kaensis és vulgaris e szírtes oldalakon kifog a nép erdő ellenszenvén s dacolni tud a cserkész portyászokként csatangoló kecskék irtásával, de a helyiségek közelégeit mindenütt a tejes devastatio s a futásában nem mértekelt eső

árak issonyu rombolásai jelölnek meg, míg a kincstári kezelés alatt álló területeken gyönyörű erdő állabok éklik a sziklagerinczeket. E változó látkép ellenére benyomásai alatt kerülgetők a runki patakok, mely bujdosít játszó gyermekként a szűk völgynek hol jobb, hol baloldalára csap át minden nyíszor keresztfelé solyva utunkat, bogy kénytelen kellettene át kell gázolnunk rajta. Csak ötvenkétszer ismétlődik ez a mulatság Runk faluig, hol a mészöv véget ér s a kristályos palák birodalmába hatolunk. A hátrahangyott vidék mint átalán a mészhegypágek felette sinli a vizbiányt. A légiőri vízcsapadék sebes áradásban zuhan le a szirttekről s a száraz nyári napok alatt alig néhány forrás fedeti a magasban lakozó népét és a növényzetet, ugy hogy az erdőszeli hivatal statisztikájában is csak 10 ilyenre akadunk. Szerencsére a kristályos pala vidék annál gazdagabban adja viz ereit s ezenkívül erre vevőn futásukat, pároképződésükkel megóvják legelább e növényzetet a teljes eltiltásról. De a helységek annál szánandóbb helyzetben vanak s forró nyári napokon kimondhatatlan sokat szenned ember és állat egyaránt a visszegénység miatt. És mégis alig találunk belvárost a hosszu völgyek mentén; valami sajátos előszeretettel a legmagasabb hegyhátrakra költöztek fel. Állítólag a statársutások idején történt ez, de nagyhibető séggel a baromfenyészés vagy még inkább a betelepítésükre okul szolgált szencelés kedvező feltételei vonzották őket oda, hol egyszer az erdőségek nagyobb kiterjedése idején a bemosások irányából itélve állandó patakcsák csörgedezték s a bekövetkezett irányok folytán itt ott létrejött karstosodás ismeretlen lehetett.

Jelenleg nagyobb záporok idején a közép hegyhátról a Lelesc pataka a runki és zárai völgy vízválasztójáról meg a szőcsű pataka szokott lezuhanni, hogy a mily gyorsan képződnek, szintoly barmi el is ünjenek. Minthogy a megszokás hatalma ellenállhatatlan erővel köti a föld népét ősei lakóhelyéhez, a mai napig egy órányi sárasztó gyalogolást sem vesznek semmibe, hogy sziklafászukbe a völgyek állandó patakjából vízzel szállíthassanak fel. Marhák részére nagy cisternákat ásnak s oda gyűjtik a hó és eső lefolyását, de kanikulai időszakban magától érthetőleg élettani igényeiket ki nem elégítik s naponta egyszer a szegény barmok is lefáradnak a keskeny csigásövön sziklagörögycsin a roly völgybe. Hanem az adott életviszonyokhoz való alkalmazkodás itt sem tagadja meg magát s az itt neveli barmok a tiszta vizet nagyrészt lombozattal s a növényekben felszívott nedvekkel pótolhatják, főleg minthogy sok gazda résisége hathatósan elősegíti őket az alkalmazkodás. Ilyetén művészetében.

De ha vízrajzi szempontból kevés figyelemreméltót találunk is az idevaló mészhegységben, az alakzatok szépsége és eredeti volta annál gyakoribb lelkesedésre hangol. A govasdiai völgyrésszen említetteket végtelenig bővíthetnök még, de itt elégnekk tartjuk a nadrábi völgyben Cserisoron alul mutatkozó alakzatokra reflectálni, melyeknek művészsi plasticitását kellően jellemzi már az is, hogy a járó-kelők figyelmét szintén lekörik s

egyikük -Govaldia védszentje- név alatt általánosan ismertté vált. A mészkőhegységet jellemző dolinák sem hiányoznak, mint olyan képződvények, melyek az eső és talajvíz mechanikai és chemiai működése által okozott bezuhánások nyomán támadtak. Barlangok is sűrű egymásutánban mutatkoznak Runk községben s azon utal a Doszu Rumunyaszti erdőrész szirtjeiben, megrakva mindenannyian gyönyörű stalaktitek és stalagmitékkel. Ezek nagy száma szonban külön tanulmányt igényel s egy más alkalomra hagyom tüzetesebb leírásukat.

Meglepő jelenségekkel kell felcélítnem még e helyen, hogy a runki út fele részén Cserbel felé tán 1874-ben utat építettek az erdőhivatal; egy jeles kölap felbontásakor nagyméányiségű római pénzt találtak, a köztársaság és császárság különböző idejéből, hogy szakértők valamely római numismaticus gyűjteményét sejték abban. E lelet annyival felülnöbb, mert a legkőzelebbi római colonia jó 4 órányira esik ide Veczel mellett a Maros völgyében s ezen a részen rengeteg erdő terül el most is.

Visszatérve Runk faluhoz, egy kietlen, a záporok által összevissza barázdtált kopár szirt alatt huzódik el hosszu házsorával. Itt pillantók meg a Bükk regiora nézve hazánk eme tájain jellegzetes Telekia speciosa átható illatot árasztó szép virágcsillagát, melyet legyezőnyi szívalaku leveleiről Kitaibel az északi Kárpátokban Bupthalmum Cordiatifoliumnak nevezett el.

Nagy nehezen kijutva a végteلنnek tetsző s terjedelmes kertek által még jobban eltávolított házsor közül a pojana-reliczeli patak medrébe térünk át, előbb északra, majd északnyugatra bortorkálva annak görelyei között. Idáig nem volt épen irigylésremélő utunk, hanem innen kezdve a hanyathomok lejtő patak egész torlaszokat halmoz fel a magával ragadott sziklatombokból és sahasárok ból. A természet művészeti keze szonban igyekszik a rombolás nyomait elsimítni s hullámos papradóból puha szőnyeget terít az össze-visszadobált görelyekre, sőt a gazdag párázatban buján tenyésző campanulákkal, digitalis ochloremával, viola arvensissel szegte be kanyargó ösvényünket széleit s a mohvánkossal dagadózó szíklákon pozsgás saxifragákat hínt el, csakhogy emelkedett hangulatunkat megne zavarhassa a vadul csatangoló vízerecske rakonczatlanságának mind borzasztóbb látképe. Az eddig uralgó cser utolsó hirnöke is elmaradt s fejünk felett a rengeteg óriás bikkjei terítik ki sűrű lombernyílukat, melyen a kora délután daczára alig szürödik át nebány fény sugár, hogy ez örököss sélhámlályban nyalábokra szóródjanak szerte. Nebány nyírsa próbál élethalálharcait vivni a vadon sűrűjével, de lehangoltsággal megannyi szomorú fűzként márás alácsürgesztik galyaikat, mintha megbánták volna előbbi vakmerőségüket s most elárt keresnének szabadulást, hol alig nebány moha és gombafaj vonta meg magát; de az előbbi virággazdagsg véget ér. Egyetlen élő lény hangja nem zavarja meg a vadon ünnepélyes csendjét; maga a gyászruhás vízi rigó (*Cinclus aquaticus*) is teljes némaiséggel lesi balprédejét s egészen zajtalanul suhanva buzik közbe-közbe alá,

hogy szintoly hallgatagon a legközelebbi sziklára szálva elköltse a kiragadott jó salatot. Csak fent a magas sudarak tetején, mint távolról dübörgő vértesezred, morajlik végig a Pojana Ruszka felől felkerekedett szélroham. Igy megyünk néma meghatottsággal türelmes hegyi lovainkon közel két órát, midőn ismét emberi lakok tünnék szemünkbe s egy kellemes fennsíkon állapodunk meg. Ez Pojana Reticzeli »rosz szelek rétje« s e nevet nem is kapta ok nélküli, mert ritka nap nélkülözbetűük még nyári napszakban is itt a vastagabb felölről s julius 15-ki látogatásunknál egész elragadtatással ültük körül az erdővédnek vigan pattogó kályháját s nem igen telt kedvünk a Pojana Ruszka szemlélésében, mely délnyugat felé útjelzőként mered ki a környező hegytömegből. Azonban kevessel alkonyat előtt kifáradt a hideg szélroham s mi körültekintéink a nyájas erdei tájképen, mely nem uralja ugyan lelkünket nagyszerűségével, mint a magasabb hegyvidék sziklavilága, hanem szelid alakzataival annál édesebb gyönyörürézetre ragad s szintúgy nyugalomra hí az erdei rétek himes szönyegén. A meddig tekintetünk elhatott: mindenütt e kellemes látkép fogad. Maga a helység is egy erdőkoszorúzta hegyi réten helyezkedett el szétszórt házaival s közvetlen a házak mellett szép gentiánák, campánulák, gladiolus communis pompáznak a lenge czérna tippán és perjék között, mig kevessel odább pozsgás zámpák (*veratrum album*) méteres kórói népesítik be a legelőket azok tulajdonképi rendeltetésének nagy ártalmára. Túl az erdős fennsíkon a Riu Batrina (dobrai patak) északnak irányuló keskeny völgynyílata ékelte be magát. Azontúl szakadatlan hegylátkép van mindenfelé roppant vadonokkal rejtégetve a vízerek szakadékait. A nap épen leáldozni készül s visszfényéből kereken körül megannyi áldozati tűz gyül ki. Hatalmas tűzgolyóját óriás küllőkként övezik körül a szétáradó sugarak, szelid fénnyel aranyozva be a messzi kiterült tájat, melynek ünnepélyes csendjét csupán az iménti esőzéstől megdagadt patak zugása töri meg. Elandalodva állunk e nagyszerű természeti jelenség előtt; a nap golyója mind pirosabb lesz s mintha önmagát emésztené fel, sugárnyalábjai megannyi tűzkéveként teljesebb számban sziporkázna elő. Még egy utolsó lobbanás s a hatalmas tűzforrás alámerült a szemközti hegyláncok közé, de mi még azután is lebűvölve maradunk ott jó darabig, míg nem a visszfény utolsó foszlányai is szétoszolnak s nagy hirtelen reánk borul az éj sötét leple.

Vidám társaságunkban izletes pisztrang vacsora mellett szaporá beszéd közt a népélet egyes részletein kívül nagy örömemre az erdővédek közléseiből jöttem rá Bém József 1849-ki kimene-külcsének egyes részleteire s itt mutaták be azt a becsületes erdőmunkást, ki innen Ruszkbergig kalauzolta 1849. aug. 19-kén a legendászerűleg menekült ősz tábornagyot. Ellehet képzelní, minő kegyeletes érzéssel tekinténk körül az erdővédi lakban, mikor megtudtuk, hogy Bém apó egy félnapi pihenőre állapodott volt meg itt.

Ugyis tervemben állván a hegység legmagasabb csúcsának

a Ruszkának meglátogatása, másnap a jó Poján Ábrahámöt vettük magunk mellé, ki 60 éve s törödött teste daczára huszárosan megüli még a lovat s szíves örömet vállalkozott a fáradsgos útra.

Hanem az utazók esküdt ellensége: a köd megirigyelte nemes elhatározásunkat s állhatatosan végig kísért bennünket, hogy csak visszajövet nyilt tágabb kilátásunk, odautazásunkban pedig közvetlen környezetünkön túl nem hatolhatott tekintetünk. Ama fennsík, melyen Pojana Reticzeli fekszik, lassu emelkedéssel közelidik a központi csúcs felé, követve többi társainak példáját, melyek a szélrózsa minden irányából ugyanígy csatlakoznak, úgyhogy képzeletünkben minden nehézség nélkül reconstruálhatjuk a hegység egykor configuracióját, mely hosszu időszorán át a víz erőművi és vegyi működése által mai tagozottságára lett elkülönítve, a Ruszka jelenlegi csúcsától, mintegy mértani központból kiindulólag.

A szénut, mely mindenütt kerülve a hirtelen lejtőket kelet és dk. felé Feresden, Pojanitza, Tomin, Cserbelen át keresi fel a runki völgyet, erre felé az erdők gazdag páراكépződése folytán meglehetős nehézkessé válik, ellehet tehát képzelnünk a menekülő harcosok aggodalmát, mikor a Masza grofului nevű irtásnál még ennél is rosszabb lejtőre, majd meredek hágóra juttattak. Jelentéktelen kis erecske alakjában veszi e hegyi rét hajlásából futását az Apa Runkuluj (runki viz), kezdetben a Fatza Bogdi erdős hegynél kanyarogva, ahol első mellékvizét veszi magába. Igy nem találom igazolva Hunfalvy J. jeles tudósunk különben teljesen megbizható nagy művének (A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása) adatát, mely szerint két ágból eredne a runki patak. A Valya Zlasduluj (Zalasdi patak) meg épenséggel Pojana Reticzelén is tul egy félórányire az Ivanu nevű erdős nyeregről támad s a Doszu Arányosuluj (hasonnevű falú határán) változtatja keletire északkeleti folyását, miután jobbról a Valye Onyeszit s a V. Porumbivel (galambok pataka) növekedett második V. Onyeszit s a Valya Arszarit (égett patak) magába vette. Emellett ponton (Pojanitza, Tomi és Aranyos között) balról a Valya Reulujjal bővül még s mintha ennek irányára kilökné, előbbi folyását egyszerre keletire változtatja át s az aranyosi patak (V. Arinyusuluj) felvétele után már a runkival egyenlő nagyságu patakként mint a többi hosszabb futású vizerek kelet felé hasítja át a völgyeknőt.

A Zalasdi és még inkább a runki patakokat csupán egy keskeny hegyhát különíti el a dobrai pataktól. A Masza grofului hímes rétjéről alig 10 percz alatt ott vagyunk már annak medrében, mely itt tágas medencében kanyarog le, hogy alább annál keskenyebbre szoruljon össze. Egymásután három ilyen medencze emelkedik rövid egymásutánban, mind meg annyi tómedret tüntetve fel, melyeken rendre alászállott a Maros felé siető patakocskák.

Tulipán a Vleyásza erdőrészre kapaszkodunk fel, egy csinos

erdei fenyő (*pinus sylvestris*) ültetvény balzsamillatát élvezve. E területet néhány év előtt ily módon menté meg a kincstár a teljes elértektelenedéstől. Egyebütt csekély megszakításokkal a bükk viszi a vezér szerepet, csupán a Pojana Ruszka alján lépvén fel egy jegenye fenyő (*pinus abies*) öv. A terjedelmes erdő állabokban azután jókora pojánák (hegyi rétek) helyezkedtek el, melyeken a lakosság barmait kitarthatja. Többnyire historiai emlékek után nevezik el azokat. Igy az egyik neve Pojana lotri (tolvajok mezeje), hol annyira elhalásosodtak volt a rablók, hogy a hatóság egyik embere kényszerült ellenük kiszálni. Minthogy pedig e nép minden tisztességesebb kinézésű kaputos embert mariásszánnak (mártóságos úr) címez, ha nem volt is az illető gróf, hivatali hatalma után grófnak néztek s innen támadt a „Masza grófúlj“ nevezet, mely helyen érkezett az illető.

A Pojana lotrira vezetők felvilágosítása szerint Bem és kísérete már késő alkonyatkor érkezett meg s mert e tájott az ut gyakran ágazik, söt hirtelen nyaktörövé kezd válni, ugy látszik gyanu fogta el őket s tanácsot tartottak a továbbiak iránt. Ezért vettek a jó Poján Abrahám szerint »hét nagy könyvet« (valószínűleg térképet) elő. Ha lelküket csakugyan megkapta az aggodalom: azon cseppet sem csodálkozhatunk, mert közeledett a döntő pillanat Ruszkbergen alul, hol az országutat kelle érinteniök s nem tudhatták: vajon nem lesi-e már jöltüket ellenséges hadosztály, noha ki sem gondolt arra osztrák vagy orosz részről a meglepetés első perczeiben, hogy Bem ez utalán utakon keressen szabadulást.

Sokat el is fogott a csürgedés s inkább a sűrű erdőségen maradtak, sem, hogy folytassák a gyötrelmes utat, mely semmi jóval sem kecsegtheté szorongó lelküket. Csak az öreg Bem hű lengyeljei nem tudtak kétségeesni s ez egyszerű erdei munkás becsületességében megbizva, mentek a merre az őket kalauzolta. Utjuk a Pojana Ruszka legmagasabb csucsát érintette, hova mi a sűrű köd miatt csak találomra jutottunk el. Valami 100 ölnyivel alább véget ér a fenyves, s pázsitos réten haladva, egy csonka kupon találjuk magunkat, mely alig téresebb egy közönséges ház padlásánál. A katonai háromszöggelök körakásán lestük az idő szeszélyét, mert nem szivesen tételeztük fel, hogy e 4250' magasról a sokat dicsért kilátás nélkül keljen eltávoznunk. A várakozás lassu perczeit fekete áfonya gyűjtéssel töltök be. A hanga (*erica carnea*) piros leplet borít a kupra s a közül bojt-virág, vitéz kosbor, hegyi gyopar, *viola declinata*, campanulák, gladiolusok lengették az *aira flexuosa* által képezett pázsit közül ki szines virágkoronájukat, mig a legmagasabb tetőn fekete áfonya egész foltokat fut be görnyedt galyaival.

Jó csillagzatunk csakugyan nem hagyott el. Elébb részletenként, később egészen feltárt a nagyszerű látkép. Mig a felhő lepel apránként elűnedezett: valóságos ködfsátyolkéképek váltakoztak, hirtelen olvadva egymásba át, azután meg egyszerre megnyitotta előtük mindenzt, mit az előbb féltékeny kincsként látszott rejtegetni.

Csak ekkor vehettük ki, hogy félkör alakban még két kupja van a Pojana Ruszkának. Délkelet felé két párbuzamos erdőság kiséri a közvetlen innen (P. Ruszka és P. Regyi közül) szakadó Csernát, mely szintén innen karolja balselől magához a sokágú V. Krivinuljat a V. Nanesuljat s kevessel odább Vadu Dobri, e magasan fekvő falun alulról a Hosdó mellett beszakadó V. Bulyit. Már Goethét megragadta a St.-Gotthárd vízbösége Svajczban s egész elragadtatással irja olaszországi naplójában, hogy e heggyiás királyi senségét minden világrész felé jelentékeny folyók hirdetik. A Pojana Ruszka hydrographiai jelentősége sem kevésbé lep meg s a mint már bevezető sorainban volt alkalmam megjegyezni, a szétáradó hegyi patakok gazdag hálózata nélkül elkielenülné a környező mészköv. E többnyire keletre lejtő vizerek párázata tüditi fel a hegység erdő-koszoruit s egyedül ennek köszönheti a nagy vidék, hogy valamirevaló forgalmi vonal nélkül is élénk kereskedelmi viszonyba jöhetett a vagyonosabb alvidékkel.

Épen a legmagasabb csucson találkoznak Szörény, Hunyad és Krassó megyék, s az egykor őrvidék hatóságának 1821-ben felállított határoszlopa máig is érintetlenül áll, mig a katonai trinolint már majdnem teljesen szétrombolta a vihar.

Visszatérő utunkban a Vlegyásza erdőrész vágatjában közelebbről megtekinthetők a hegylakók legjövedelmesebb iparát: a szénégetést. Százados foglalkozás ez a szegény nép között s népéletébe, társalgási szóllamaikba e hosszu idő alatt annyira bevette magát, hogy azon kívül csak barmaikról beszél még ekkora előszeretettel.

A szenelés bogsákban történik, vagyis három csatornát képező czölöp, vagy akna körül majdnem függölegesen helyezik el a fahasábokat s kívülről zsupfedélhez hasonlóan felrakott lomb- és fenyőgalyakat illesztenek reá, azután pedig agyagos, vagy ha lehet, vizes szénporral kevert földdel jól betapasztják. Az egész szénaboglyához hasonlít s alapján egy gyűjtőcsatorna vezet a közép aknához, hogy nyírfakéreggel belehessen gyűjtani. Az égetés technicáját egész virtuositással értik. Ha fehéresszürke füst hatol ki, jele hogy nem táplálja a levegő eléggé az égést. Ott tehát szelelő lyukat üt a tűz-mester s ha a füst sárgás és bűzös, szénporral vagy földdel mérsékelik a kellönél élénkebb tüzet. E művelet a bogsa nagyságához (20, 30, 40, 50 köbmter fára) képest 3—4—5—8 söt 12 napig eltart s az alatt a szegény munkás éjjel nappal ott gubbaszt fákéregből vagy hasábokból rögtönzött vitillójában.

Az alatt odahaza a faluban csak a nők és munkaképtelen férfiak maradnak otthon; mert a ki szénmunkánál nincs elfoglalva, siet le a Maros terére, hol többnyire ők mivelik feliben a szánatókat, mert silány földjük édes kevessel fizeti vissza fáradságukat. Govasdia tájáig láttunk korai kukoriczát, de azonfelüli csak zab és tavaszi buza képezik a föbb terményt s még a konyhanövények is elmaradnak, ugy hogy a sok bőjt miatt kedvelt hagymakészle-

tet is vásárokról veszik be. Csupán káposzta, burgonya honosultak meg a magasabb tájakon s e nélkül nem is folyhat le semmi ünnepély. Csakhogy nem kell ám az erdélyi töltölt káposztára gondolni, mert hire-pora sincs annak errefelé s egész szakácsművészetük odáig jutott, hogy disznóhussal összefőzik az elsőzött káposzta fejeket.

Élelmük egyáltalán a lehető legsilányabb s a papok házain kívül civilisált ember akár meg is halhat az étlenség miatt, oly emészthetetlen kotyfalék kerül asztalukra. Majorság-félét keveset tarthatnak a ragadozó állatok miatt, tehát vendégük elő is azt rakják, a mivel ők nagy napokat szoktak ülni. Első fogás rendesen a káposzta, azután a disznóhus leves s ujjnyi vastag turós palacsinta következik, mely a mi réteseink között is az utolsó helyet kapná. De ilyen ellátásban kevés háznál részesülhetünk; mert a többi kecsketurót, savanyu és édes tejet eszik, rendesen olyan fazekakból, melyeknek illatára nincs alkalmas kifejezés szótárunkban. Hanem ez is csak szabad napokon járja, mert bőjt idején káposzta-leves, paszuly, burgonya és czipere váltakoznak hagyomával. Ez a czipere az itt nagyban üzött szilvapálinka főzésekor fennmaradó czebrének vizzel való felhígítása. Hogy mindezt csak olyan gyomor emésztheti meg, mely egyébbel soha sem érintkezett, magától értetődik. Azért a hatósági kiküldöttek mozgó elesegtárral látják el magukat, s még kenyereset is lakó helyükön visznek, mert az errefelé olyan fényüzési czikk, mihez különös szerecséből juthat a halandó. De az a sziklakeménységű málé s a sóval fűszerezett hagyma, csak a mi elkényesztetett inyenczségünk előtti tünik fel különösnek; mert azért megelégültebb népet nem lehet képzelní sem s a tejtápláléktól edzett athletai alakok cseperednek fel közöttük.

A palacsintát, rozskenyeret, málé lepényt ugyanis »bujdosva sütük, a hogy ezer évek előtt történett a kenyérsütés. Egy köllap alá ugyanis tüzet gerjesztenek s mikor elég izzóvá vált, a parázst szétvonják róla s a megsütendő téstát egy félleg megégett fedővel beborítva oda teszik, hol rövid vártatva kész a csemegé. Ilyen módról Brillant Savarain természetesen nem emlékezik meg s mégis nehány ezer ember éli át mellette földi lételét. A házak építése is felette kezdetleges s bár fával megáldotta őket az isten s a kincstártól is potom pénzen kapják az építési anyagot: szobáikban alig állhatunk fel oly törpére szabják azokat. Hanem annál nagyobb a fedél, melynek egész alakja a sátorra emlékeztet, ormozata meg meredeken lejt, hogy a nagy hó annál könnyebben lesuhadjon róla. Alapot nem vetnek, hanem a kijelölt helyre négy szöglet követ tesznek le s arra rójják össze a boronákat, melyek csak belül vannak kitapasztva s esetleg meszelve, bárha ez a munka nem sok bajt szerez az odavaló asszonyoknak.

A lakás rendesen egyetlen szobából áll s abból olyan törpe ajtó nyílik a kamarába, hogy csak görnyedten hatolhatunk oda be. Ablakaik alig egy jókora ablakszemnyi nagyok s nyáron to-

jókás farostélyzat födi, télen meg üveget vagy lantornát illesztenek rá. Ellehet képzelní minő infernalis athmosphaera képződik ilyen szük zúgban, hol gyakran a törzscsaládon kívül a fin, sőt unoka familiája is szorong s hol a szellőzetés rendeltetése még ismeretlen.

A falak hosszában falóczák futnak, melyek egyszersmind ruhatárok s szükség idején ágyak. Ágyra nem sokat költnek s azért egynél több ritkán is akad házukban s a ki oda nem jut, szépen meglapul a tapasztott agyagpadlón. A gerendázat alatt egy-egy éktelen vásári szent kép védelme alatt csüngnek le a családi jólét hirdetői: a kannák és tányérok, melyek csak házszenteléskor vagy egyéb ünnepélyeken szerepelnek. A házszentelés évente megesik háromkirály napján, de új házba a pap áldása nélkül világért sem költöznek be. Egyedüli vásárolt bútorok az asztal, míg a többi házi eszközt ök faragják ki unalmukban, mert minden ember ért a furás-faragás mesterségéhez s a házakat, szekereket is ök maguk készítik közösen. Télen a nyitott kemencze párkánya szolgál gyűlhelyül. Itt étkeznek és mesélnek estvénként a fellerbogó tűz lángjánál, mert gyertyát, lámpát ritkán használnak. A füst kivezetésére egy tág lyuk szolgál, melyen a tűz kialvása után kénye kedve szerint dudol be a szél. Az már nagy fényűzés, amikor füstfogót építnek a kemencze fölé. Legtöbbssör úgy kell eltalálni a füstnek az útat, mialatt széles időben szemüket gyuladásig marja. Hátha üstöket is aggatnak a fogas bográcsra, akkor van még csak drága dolguk. E nyomott lékgörben és szorongó együttülés alatt rémítgetik az idősek a növendékeket minden rezmesékkel, melyek bennük az ördögök boszorkányok és kisérteés iránti hiedelmet teljesen meggyökereztetik. Még vallási bírük is e phantomok körül forog s mig a pap által előírt szertartásokat gyakorolják: szívükben nem a vallás égi békéje honol, hanem ama félelmes lények kiengeszteléseért esengnek. E szánandó vakhit leginkább bőjtjeikben tükrözödik vissza, melyekben az egykori pogányság megannyi emlékét ismerjük fel. A hétfőt rendesen azért bőjtölök meg, hogy marháikat ne pusztítsa a farkas; egy évben öt keddet szentelnek az ördögnek s más félelmes lelkeknél s átlában még a szervetlen tárgyat sem képzelhetik el lélek nélkül, csökönös barmaiknak pedig olyan dorgatoriumokat tartanak, minőt iskolatanítójuktól a szilaj muzsafiak szoktak hallani. Ha betegség, baj éri őket, javas (rendesen czigány) asszonyokhoz, bűbájosokhoz folyamodnak, azok incantatióval, ráolvasással üzik ki az ördögöt. Nagyobb betegség idején a szenvedő alsó ruháit kiteszik egy erdei keresztútra; lombozatból kialkotják a fejet, karokat, lábokat, hogy az ördög megijedjen. Ha pedig valaki elveszi az ilyen ruhát: még biztosabb a hatás; mert arra megy át a testi szenvedés. Az asszonynépek guzsalyát is szokás felütni egy keskeny ösvény mellé, hogy annál bizonyosabban elmozdítsák, s így a nyavalya átszállása még biztosabbá váljék, mert korlátolt felfüggeszettel az életfolyamatok megzavartatásának okát nem találhatják máskép ki, mint gonosz szellemek ármánykodásában.

A hunyadmegyei erdőhátság.

Leggyakrabban szenvednek keczelujkákban, mely betegség a dühnek előzménye akar lenni s ilyen kutyák által terjed. A Maros bal parti hegység ily nemű betegei átjárnak Branyiczka mellé Tirnavá faluba, hol egy csodadoctor fejenként 2 forintért operálja őket. S miből áll az orvosi mütét? Hegyes csiptetőjével nyelvük faláról kis hámrétegeket fejt le. Ezek a keczelujkák, melyek eltávolításaért nincs ár, a mit meg ne adjanak.

Egyébként universalis gyógyszerül a pálinkát használják, hídegen, melegen, magára és fűszerezve, de a boszorkányok holmi gyógyfűveket is kotyfasztnak s akárminő baja legyen a patiensnek: a gyógyjavallat minden ugyanaz. Megható nézni nyaranta a lázbetegek kínjait, kikre egész borzalommal tekintnek a családtagok, mert azok rángásában szerintök félreismerhetetlenül az ördög hatalma nyilatkozik. A pestis sem más, mint fekete asszony (csuma), de ha 9 asszony egy éjjel abban az ültében kikészített, megfont czérnából vásznat sző s azt reggelig inggé varva a hárászére kitheheti: akkor csuma asszonyság elkötrödik onnan.

A fellábbadó beteg ismét a hétfőt böjtöli meg, mely napon kívül a nők a pénteki napot rendesen tartják, talán a rómaiaktól örökölt traditionál fogva, kik tudvalevőleg a pénteket Venusnak szentelték.

Még szembetűnöbb e sötét babona a halottakkal követett elbánásnál. Mihelyt a halál bekövetkezett, éktelen siránkozáshoz fognak a családtagok; a hullát durván összeácsolt koporsóba helyezik s ha nagyon koros egyén: szívét egy hosszu tüvel átszurják, nehogy sztrigoj (boszorkány) legyen. Száját, orrát foghagy-mával, töménnyel bedugják, nyelve, feje vagy párna alá, sőt haja közé krajczárt tesznek (a Charon obolusa). Elinduláskor egy fazékat törnek el, egy asszony az ajtót háromszor kinyitja s ugyanannyiszor beteszi. A férfiak bajadon fövel, a nők kibontott hajjal követik a menetet, sőt a vagyonosabbak siratókat is szereznék, mint az a rómaiaknál szokásban volt. Ha szekéren viszik a koporsót, visszajövet a szekeret előbb feldöntik; a mely székre nyugtatták a koporsót: azt is felfordítják, mert különben az elhalt okvetlenül strigoj lesz.

A temetőig hétszer állnak meg, miközben a pap és hozzá tartozó segédei kezükben gyertyákkal fájdalmas síró hangon éneklik az evangeliumot. Halottaiknak különböző emlékjelt szoktak tenni. Kis gyermek egy négyszögletű oszlopot kap, leánygyermekekére rovatkákat faragnak. Férjes nő sírjára rovatkás kereszt jö, míg a férfiak egyszerű kereszttet kapnak, de a kereszt ágai lécz-czel összeszegeztetnek, hogy egy háromszög képződjék. Szokás a sírba még cserepeket is helyezni. Temetés után nagy tort csapnak, hogy az elhunyt lelke a mennyországba jusson. Azonkívül 3 nap, 6 hét és egy év mulva vendégséggel elevenítik fel elhunyt kedveseik emlékét.

Már születéslükönél alávannak vetve a babonának. Kereszteleškor a bába megméri a gyermeket s ákombákomok között csomót köt ruháján, hogy rossz lelek ne közeledjenek hozzá. Azután

fejkötőjére piros szalagokat alkalmaznak az »igézet« ellen, »mint-hogy ebből támad a fejfájás és minden nagyobb betegség.« Ez elővigyázati rendszabályt kedvencz állataiknál, főleg kövér disznóknál is alkalmazzák. De ha összenőtt szemöldökű erős tekintetű egyén néz a gyerekre az erős főfájást kap mégis. Ekkor az egész háznép szalad ki a házgerezdhez, onnan forgácsot vág s az abból égetett szenet vízbe veti. A víz azonban csak első merítésű lehet, különben nincs foganata. A kis gyermekek bölcsője rendesen egy kosár, melyet sokszor felfüggesztenek. Ugyszólva isten számában nő fel az apró népség, mert télvíz idején is a legkönnyebben ruházva kibocsátják és mégsem panaszodhatnak a gyermekáldás ellen s a 60—70 éves korú öreg ember nem ritkaság. Pedig egészséges hegyi levegőjük dacára az életrendi szabályok elhangolása miatt a járványok ki nem kerülök. Ha csak ritkán halnak el, mint a legutóbbi cholerában, akkor az isten gereblyével hozza a betegséget, ellenkező esetben »szitálja.«

Lakodalmi szertartásainkban is több a babona, mint a kedélyesség. Egy feltűzött faoszlop tudatja, hogy leány van a háznál. A leány is szeretné mielőbb ismerni jövendőbelijét. Evégből újévkor találomra fahasábokat ölel fel s ha párosan esett ki; akkor biztos a partie. Majd elmegy a disznók közelébe s ha leröfögik az is jó jel. Most kimegy a kerítéshez, megszámlálja a karókat s ha a 15-ik egyenes, ö is ép férjet kap, különben görbét. A hätzüzlátásra kevés az idő; leginkább a mezei munka szünetei alatt, a csímpolya egyhangú zömmögése által élénkített táncz közben szövödnek az ismeretségek. A fiatalok nem sokat fensterpromenádéznak, hanem röviden kitáraják szívüket s ha a gavallér Juon vagy Nyikulaj már leszármolt honvédelmi kötelezettségével, vagy fontos családi okokból előbb is kinyerheti a nősülési engedélyt, vőfélyt (vornyik), nagy és kis gázdát fogad, kik pántlikás pálcákkal ünnepélyesen kicsípve magukat, egy szép napon beállítnak a választott szüleihez s ott illő hangköszörülés és kenterfalazás közben előadják, hogy miután az isten rendelte, hogy Ádám és Éva példáját kövessük: ök is ez s ez tisztaességes házasulandó megbizásából kérik az Anucza kezét. Kedvező válasz esetén, a háziasszony kisérül a kamrába, előkeresi a halásos félelmek közt elrejtőzött hajadont s a saját fűzijük szilvapálinkájával tractálja meg vendégeit, kik derült hangulatban értesítik megbizóikat.

Ez a jelenet helyi-közzel ékes verselések közt megy végbe, de az erdöhátiaknak ebből a talentumból tapasztalatom szerint szüken jutott s bíz ott hire pora sincs a vőfélyek elménczedéseinak.

Tisztába jövén a »bozomány« (zestra) iránt, kitüzik a menyekző napját s megjelennek a popa előtt, ki vallásbeli szilárd-ságukat volna hivatva egyebek között kipuhatalni, de akárhány-szor beéri a keresztfelvétés tudományával. A násznap reggelén nagy újjongva megjelenik a vőlegény és kisérete arája háza előtt. A furulya vagy csímpolyaszó idején hírül adja érkezésüket s jó idején bezáráják előttük az ajtót. Ha aztán a zörgetésre és zsivajra

A hunyndmegyei erdőhátság.

valaki előjö; követelik a menyasszonyt. No ha menyasszony (nyivasze) kell nektek: itt van, sazzal kilódítják közéjük a falu legcsunyább banyát, mindenféle limlommal éléktelenítve. Erre persze harsány kaczaj támad s hangosan protestálnak az ilyen menyasszony ellen. Az övék nem ez; adják tehát a valódit. Hanem addig még ismétlődik nehnyszor ez a jelenet, úgyhogy végre türelmetlenül kezd toporzékolni a bosszantott jövevény had. Nagy későre sorba kerül az igazi menyasszony is, kit hangos örömrivalgások közt bekísérnek s az esketés kezdetét veszi az eszem-iszommal. Ha nem fér be az egész násznép: a völlegény suitejeé az elség s azalatt a háziak kitakarodnak az udvarra. Azután ökörszekérre pakolódzva, elindulnak a völlegény házához. Az előbbi nagy vígság ekkor egy perczre megváltozik, mert a szülék fájós szívvel bocsátják el szemük fényét. A fiatalok széles jó kedve azonban túlcáp a percznyi elboruláson s nagy hűhő közt vonulnak odább. A völlegény szülei a kapu közt virágokkal várják őket, egy törpe asztalt tesznek a szekér mellé s arra lépteti le az anyós vagy a legközelebbi rokon a kedves jövevényt. Akkor kezén fogva elvezetik a gazdasági épületekhez s kezét mindenre rátétetik, annak jeléül, hogy ő lesz itt a gondozó asszony ezután. Néhol (Sigrig túlsó partján Kitiden) egy járompálcázat is átdobnak a házon, azt óhajtva, hogy annál több kárunk ne legyen. Arra azonban ügyelnek, hogy a vasjáromszög akkor kézbe ne kerüljön s csak fából essék az első kárunk. Ha ültetvények vannak, az ifjú pár együtt tartozik egy csöbör vízet azokra öntözni — természetesen, mikor az időjárás megengedi. A belépésnél szokás még egy tálban sót, kenyeret, bort vagy pálinkát tenni elébe, mit a menyasszony szétszór, ezzel jelképezve, hogy így van ő hivatva áldást hozni e házba. A szétszort kenyérmorzsákat gondosan felszokta a vendégsereg gyűjteni, mert a mely marhának ezt teszik a fülébe, az jobban vonzza vásárban a vevőket. Ha a menyasszony arról értesült, hogy a háziak rossz természetük: elmegy az istállóba s ott összevissza cserélget minden járomszerszámot, szüntelen azt mormolva, hogy így változtassák meg eddigi szokásaikat.

Rendesen estvére hajolván az idő, mikor a menyasszony a házba belép: kétfelől két gyertyát gyűjtnak meg s a között vezetik be, hogy újra asztalhoz üljenek, egész hajnalig dorbézolva. Akkor egy sült kakast hoznak fel, szájában virággal s mindenki tudatja, hogy most vége a lakomának, vagyis hazamehetnek. Hanem harmadnap újra visszatér a vagyonosabbaknál a rokonság az u. n. kárlátó vendégségre.

A kakas nemcsak sült állapotában szerepel közöttük, hanem élve még többféle symbolicus jelentése van s bár a kakuk, szarka, holló és nyul is, többé-kevesebbé a gonosz szellem hirnökei s mint ilyenek respectusban részesülnek: egynek sincs ekkora autoritása, mint vitéz kakas uramnak, mert ő itt az időjárás privilegiait hirnöke s a falu tornyok óráját, sőt még a háziakat is egyedül vele lehet nélkülözniök. Az időjárás szerintük nem lé-

tüneti okokból származik, hanem a »mama virtus« szelek anyja támasztja, mely hatalmas asszonyság egyedüli mandatoriusa a kakas. De nem amolyan közönséges kakas ám, mely minden szemét-dombról uralkodik udvarokon, hanem egy különös, a természetrajzban nem ismert species bir az aneroid tulajdonságaival. Az ilyen kakas nem ép s már a tojásból kibujva rögtön kukorikol, miért nagy ápolásban részesül. Éjsélkor az angyalok mennyei kara egyedül ezt ébreszti fel, azért kezd ő rá legelőször a kukorikolásra. A többi csak ekkor ébredez fel s önkénytelenül viszban-goztatja az éjséli jelt faluhosszat. A kiváltságos kakasok tollazata többnyire fekete vagy vörhenyeges; járása negédesebb s tekintetéről mindjárt fellehet ismerni, hogy ő az égikkal közlekedik.

Azért az ilyen kakast tiszteletben kell tartaniok, mert a ki ilyent megöl: bizonyosan megbénul, megnémul, vagy más baj éri. Az ördög, ki nem állhatja általában a kakasokat s mihelyt azokat hallja: siet menekülni, mert több hatalma nem lehet. Fekete kutya, fekete kakas legbiztosabb védszer a házban. De mint időjós különösen nagy tekintélyben áll kakas uram. Ha nyári napon sokat kukorikol: éjjel eső lesz, télen pedig meglagyul az idő s hóolvadás áll be. Ha a kerítésen zengedezi: tartós jó idő lesz; ha pedig az ajtó küsszöbre áll: vendég jö. Legrosszabb a sötét estvei kukorikolás, mert az a tolvajok ólalkodását tudatja a gazdával, ki rögtön ütni kezdi egy bottal a kéményt, hogy a tolvajok abból az álló helyből egy tapodtat se haladhasanak odább. Ezen manipulatio nélkül bizony még hozzá is belátogathatnának, tehát tulajdonitsa magának a következményeket az a gazda, ki elmulasztja vagy restelli a biztosítási eljárás alkalmazását.

Szárazság idején a nők egy fekete kakast áztatnak be egy forrásba s ha tulontul sokat esett; akkor fehér vagy másszinűt vesznek hasonló tortura alá, mert ezek által mérsékelní lehet az ég csatornáját.

A fekete kecske is alapos sélelem tárgya s a gonosz lelkek különös választottja. Az ördög rendesen ezek képében jelentkezik. Egy ifju a hegyi faluk egyikében (Boja Birz) kedvezőleg nyilatkozott egy leányról, kinek családjánál még nem is járt. A női féltékenység rögtön megbosszulta magát s a leány irigye egy fekete kecskét küldött a legény bázához, ki a mint estve udvarára lépett, csak azon vette észre magát, hogy árkon bokron viszik s az erdő szélén sekvő magános ház előtt a könnyen nyitható ajtón belökik. Ott persze természetesen clámultak az éji látogató felett, de megvendégelték mert tudták rögtön, hogy boszorkány keze játszik a dologban.

Ilyen s hasonló historiákban szentül hisznek; mert minden természeti türemény a daemonok új váriációját jelenti. Ha eső után rögtön kisüt a nap: az ördög veri a feleségét; Szt.-Györgykor az istálló ajtajába töviset és foghagymát tesznek, nehogy a strigy elvigye a tehén tejét. Náluk a májusi fa nem a tavasz tiszteletére készül; hanem Armindjeál (Jeremias) prófétát igye-